

הערות במלאכת גוזז¹

הרב נחם צפרי²

א. גדר המלאכה
ב. תכלית המלאכה
ג. מהלך הסוגיה

א. גדר המלאכה

הגדרת גוזז - ניתוק חלק מבעל חי, בחייו או במותו.

מהו החלק שאותו אנו מנתקים?

לשון המנחת חינוך ב"גוזז": "ונראה לי דמלאכה זו דגוזז היא דווקא בעינים שדרך לגזוז או לתלוש מגופו או מבהמה... צמר, שיער, צפרניים, כנף או ציצין, דכל הדברים עושין חליפין (גדלים מחדש) והדרך לגזוז היינו ליטול אותם מהגוף. וכן יבלת דהיא מותרת והדרך ליטול אותה, אבל אין סברא דאם חותך חתיכת בשר מעל גופו או איזה איבר וכן מבהמה בכלי, שיתחייב משום גוזז, כי וודאי אין דרך גזיזה בכך". הרי לנו שתלה את הדרך לגוזז, בכך שנהגים ליטלם מהגוף. לפי זה ביבלת נדון מצד גוזז (ודלא כרמב"ם שבת ט, ח) וכן במילה שייך לדון מצד גוזז (כשטמ"ק כתובות ה ע"ב) שהרי בשני המקרים חלקים אלו עתידים להיות מוסרים.

לעומתו בחזון איש (בכורות סימן כא ס"ק ז) הגדיר: "משום דגוזז שייכא רק בשיער וצפרנים שאינם גוף ממש אלא גדלים בגוף". החזון איש תלה את ההגדרה בכך שאינם חלק מהגוף אלא דבר חיצוני לגוף ולפי"ז ניתן להבין את פסק הרמב"ם שביבלת אין גוזז, וכן את הבנת הראשונים שאין במילה משום גוזז.

על כל פנים, בין כך ובין כך, וודאי שהגדרת גוזז היא הפרדה של חלק שהוא במהותו נפרד מהגוף בין מצד שדרך להסירו (מנ"ח), בין מצד שהוא גדל בגוף ואינו חלק ממנו בצורה טבעית (חזו"א) - והפרדתו מהגוף.

ההגדרה היא שהניתוק נעשה דווקא מבעלי חיים - שכן בצמחים האיסור משום קוצר³ ובניירות

¹ שבת עד ע"ב: "אמר רבה בר בר חנה... חייב משום גוזז".

² נעזרתי רבות בספר משנת השבת, ענייני מלאכות.

³ הרמב"ן על דף קז סובר שלא שייך קוצר בבהמה ובעוף, למרות שהם חיים, כיוון שקוצר שייך רק בצמחים שבאדמה, ועפ"ז התיר תלישת נוצות ביו"ט בחי העוף קודם השחיטה שהרי כל האיסור הוא מטעם גוזז, וגוזז כבר הותר מטעם אוכל נפש (שהרי בכל אופן יצטרך לתלוש את הנוצות שהרי גם אם קודם ישחט, עדיין צריך להסיר את הנוצות), אבל אם היה שייך קוצר כשהעוף חי, לא היה התיר בתלישת הנוצות מטעם אוכל נפש, שהרי אין תקדים שהותר קוצר מצד אוכל נפש רק גוזז הותר (סיבת התיר נוספת שתלישת נוצות לשחיטה זו משאצל"ג וכדלקמן).

האיסור משום קורע.

ההגדרה שהניתוק נעשה בין בחייהם בין במוותם נובעת מהירושלמי פרק כלל גדול הובא ברא"ש בסוגיתנו. מכח הירושלמי שהביאוהו הראשונים פסק הט"ז לאסור לתלוש שיער ממעיל העשוי מעור בהמה וחיה, ועיין בבאור הלכה סימן שמ, א ד"ה "וחייב" בסופו מה שכתב בזה.

ב. תכלית המלאכה

בבאור הלכה סימן שמ ד"ה "וחייב" דן על סתירה לכאורה בפסק השו"ע. בסימן שטז, ח פסק השו"ע בפשטות כ' שמעון, שמלאכה שאין צריך לגופה פטור עליה, ובסימן שמ פסק שהנוטל צפרנים ושיער בכלי חייב. פסק זה קשה, שהרי נוטל צפרניים אינו צריך לצפרנים ולשיער, והווי משאצ"ג וא"כ היאך חייב? בבאור הלכה מתבאר שישנן שתי גישות עקרוניות במלאכת גוזז:

1. דעת המג"א והגר"א שתכלית מלאכת גוזז הינה **רק לצורך הצמר הנגזז** אבל גוזז כדי ליפות בדבר הנשאר אינו אלא משאצ"ג⁴.

2. דעת הריב"ש בסימן שצד היא שלמלאכת גוזז ישנן שתי תכליות: א. תוצרת הגזיזה - צמר וכדו'. ב. תיקון העור הנשאר. תולה זאת הריב"ש **במעשה המשכן** ומחדש חידוש מציאותי, שלצורך השימוש בעורות התחשים גזזו ויפו אותם. א"כ מצאנו גוזז לשם יפוי הדבר הנשאר ולא רק לשם התוצר שבידו.

מהרמב"ן בדף קו משמע כריב"ש, שבין לתקן הצמר, בין לתקן גופו ע"י הסרת השיער ממונו, תמיד זו מלאכה שצריכה לגופה, מפני שהנטילה היא המלאכה.

בהגהות הגאון ר' איסר זלמן מלצר שם, מבחין בין הריב"ש לרמב"ן. נראה מדבריו שלרמב"ן **מסברא** היצירתיות שבגוזז במהותה היא בתיקון או בנגזז או בנשאר. מתקשה שם הגרא"ז

הרמב"ן הסתמך על הסוגיה בבכורות כד ע"ב, למרות שהסוגיה בבכורות רוצה לומר ש"תולש לאו היינו גוזז", בפשוטו שבתולש יש גם קצר (ולכן מחלקת הגמ' בה"א שבאיסור גזזת בכור אין איסור בתלישה, כי אין קוצר בכור, ובאיסור שבת ויו"ט יש תולש מטעם קוצר), וצריך לומר בדעת הרמב"ן שהסוגיה שם חזרה בה מכך, יעניין גם ברמב"ם הלכות יו"ט ג, ג ובמגיד משנה שם וכן במנחת חינוך מלאכת גוזז סק"ד ואכמ"ל.

⁴ אלא שנחלקו שניהם בהבנת השו"ע. לדעת המג"א פסק השו"ע כר"ש והשו"ע מדבר על גוזז כזה שצריך את תוצרת הצפרנים והשיער. מתקשה בכך הבה"ל א"כ מדוע תולש שיער לבנה מתוך שחורות מתחייב על שיער ארוך בלבד ולא שתיים שזהו שיעור גוזז הרגיל, בשערות. הרי מבחינת ערך התוצר אין הבדל, יש רק ערך מבחינת נוח שזה מיפה בעור הנשאר? נראה לבה"ל שמחמת קושיא זו הגר"א סובר שסתם השו"ע לפסוק כרמב"ם בגוזז, כיוון שהלכה כר' יהודה שבמשאצ"ג חייב, ואחת הראיות לפסוק כר' יהודה היא מהסוגיה בדף צד ע"ב, שסתמה שיש גזז בשיער וצפרנים, וא"כ כל תכלית שיגוזז לשמה גם מחייבת וגם קובעת את שיעור החיוב על פיה. אם נוטל שיער לשימוש בתוצרת, חייב על שתי שערות, אולם אם תכליתו, כשנוטל שיער לבנה מתוך שחורות, ליפות את הנשאר, משאצ"ג גם היא מלאכה וגם תכלית זו מחייבת, ושיעורה לפי תכליתה ולכן חייב גם בנטילת שיער לבנה אחת, כי הגיע לתכליתו ליפות את הנשאר.

במה שונה מהות גוזז, שבה אנו אומרים שתיקון הנגזז וגם הנשאר נחשבים כגופה של המלאכה, ממלאכת קוצר שבה מצינו שאם קוצר רק לצורך הנשאר, כגון בזומר שעושה פעולת קצירה רק לתכלית זמירה, יתחייב בכה"ג רק מצד זומר, ולא מטעם זומר וקוצר. כך עולה בוודאות מהגמ' בדף ע"ג ע"ב שזומר ואין צריך לעצים חייב משום זומר, ופשוט שזו משאצ"ג (כך נראה מהרמב"ן עצמו בדף קז ע"ב). יתרה מכך, לדעת תוס' שם בד"ה וצריך לעצים, אין כלל שם מלאכה כשלא צריך לדבר הנקצר, ולפיכך גם לר' יהודה פטור מטעם קוצר⁵, ומאי שנא שם, ש"גופה של המלאכה" ולפי תוס' אפילו שם המלאכה תלוי בצורך בדבר הנקצר, לעומת גוזז שגם ביפוי הדבר הנשאר יש וודאי שם מלאכה, וגם זה נחשב כמלאכה הצריכה לגופה לריב"ש ולרמב"ן?

עייין בקהילות יעקב סימן מט שהאר"ך בדבר והסביר שיש הבדל מהותי בהגדרות המלאכה. מלאכת קוצר ענינה ניתוק הפרי ממקום גידולו וחיותו. המלאכה היא הפסקת החיות של הנקצר, פעולתו היא בשינוי הגדרת הנקצר, לפני כן מחובר וחי ועכשיו תלוש ומת, לכן אין חיוב בתולש פרי מעץ כרות.

לעומת זאת במלאכת גוזז, המלאכה היא הפרדת שני החלקים זה מזה, ולא דווקא בדבר הנגזז. לפני כן היה ראש עם שיער וכעת יש ראש ושיער נפרדים, בתחילה היתה בהמה עם צמר וכעת יש בהמה לחוד וצמר לחוד. מסיבה זו בגוזז חייב בגוזז מבהמה מתה כמו שנתבאר לעיל.

קבענו אם כן, שיש שני גדרי מלאכה שונים לקוצר ולגוזז, אולם עדיין יש לשאול, סוף סוף מנא ליה לרמב"ן שמלאכת קוצר מתיחסת לנקצר, וגוזז מתיחסת להפרדה בין שני החלקים?

⁵ סבת הדבר שכשאינו צריך לדבר הנקצר אין שם קוצר עליו בדעת התו' מצאנו שלשה הסברים זה על גב זה:

א. בבאור הלכה שם, יד, ד"ה "ולא נתכוון לקלקל" סובר שאין שם מלאכת חיוב, מטעם שהוא מקלקל אצל הדבר הנקצר כשלא צריך לו (גם הבה"ל מודה שיש חסרון עמוק יותר בקוצר וא"צ לעצים בדעת תוס' שאין פה שם מלאכה כלל, רק סובר שמה שתוס' השווה לקורע שלא ע"מ לתפור זה במישור ששניהם מקלקלים וחלק בזה הבה"ל על רעק"א ואכמ"ל).

ב. במהרש"א על תוד"ה לעקל בית הבד אני צריך (סנהדרין כו ע"א) נקט שאין שם קוצר, כיוון שבעצים אין שם קוצר, לכן זומר שאינו צריך לעצים בפשטות נחשב כמו שובר עץ לשניים ואין פה שם קוצר. לשיטתו, קוצר לעולם נאמר ביחס לפרי ועץ, עיקר וטפל, שני חלקים שמובחנים מראש ולא בהקטנה של גוף אחד לשני חלקים (סברא זו מתבארת בדבר אברהם חלק א' סימן כג ס"ק א). רק כשהאדם חושב על העצים לשם הסקה נכנס למלאכת קוצר, ולדברי המהרש"א בפירות רגילים גם אם קצרים לא לשם הפירות יהיה בזה שם מלאכת קוצר ויחשב אמנם רק כמשאצ"ג.

ג. באמרי בינה דיני שבת סי' לב נקט בדעת תוס' שבכל קוצר שלא צריך לדבר הנקצר אין שם קוצר, וכן הוא להדיא בחידושי הר"ן והמאירי. א"כ ביותר מתגדלת השאלה עפ"י הבנה זו שכשלא צריך לדבר הנקצר לעולם אין שם מלאכת קוצר.

אבל גם בלא"ה מעצם דברי הגמ' גם ללא תוס', כשקוצר וא"צ לדבר הנקצר זה לכה"פ משאצ"ג ומדוע במוזז לרמב"ן כשלא צריך לדבר הנגזז זו מלאכה שצריכה לגופה?

ייתכן שההבדל נובע מעצם מציאותם של הדברים הנידונים במלאכות. בקוצר אנו עוסקים בניתוק הפרי ממקור חיותו, מחיבורו לאדמה, ולא מסתבר להגדיר שפעלנו משהו על מקור החיות, על האדמה בכללותה, לכן מסתבר יותר להגדיר שפעלנו בדבר הנקצר בלבד, אותו שינינו.

לעומת זאת בסזז באמת יש שני חלקים שמתחסיים זה לזה, וראיה לדבר - גם לאחר מוות הבהמה יש גוזז למרות שאין פה ניתוק ממקור חיות, אמנם יש פה ניתוק ממקום הגידול (לחזו"א) או ניתוק של הדבר שעתיד להיות מוסר (למנ"ח) כמו שהבחנו בתחילה, אבל עדיין אלו שני חלקים שווים כביכול שמתחסיים זה לזה, והפעולה היא על שניהם, ניתוק ביניהם. יש להעיר שכעץ הגדרה זו, שגופה של המלאכה מוגדר בפעולה לשני הכיוונים (הדבר הנלקח והדבר הנותר), מצאנו בהקזת דם, שחיובה מטעם נטילת נשמה. לדעת המאירי והמגן אברהם הקזת דם נחשבת כצריכה לגופה, למרות שתכלית המקיז לפעול במיתת הדם לצורך הבראות הגוף הנשאר, ולא לעצם שימוש בדם או מיתת הדם כשלעצמו. יש להעיר שגם לרמב"ן - ריב"ש מבין הבה"ל שלא כל תכלית תוגדר כגופה של המלאכה, רק כשתכליתו לתקן את הצמר או את העור זו מלאכה שצריכה לגופה, אבל גזיזה שמתקנת תיקון אחר לאדם, כגון הסרת נוצות או צמר רק לשם האפשרות לשחוט, או הסרת צפרנים רק כהכשר לטבילה, אינה נחשבת תיקון בגוף הדבר (בעור או בצמר) וזו תהיה משאצל"ג.

ג. מהלך הסוגיה

באור הסוגיה בדף עד ע"ב: "אמר רבה בר בר חנה" עד "ממרט חייב משום ממחק".

מהלך הגמ':

א. דעת רבה בר בר חנה משום ר' יוחנן: טווה צמר שעל גבי בהמה חייב שלוש חטאות: גוזז, מנפץ, טווה.

ב. דעת רב כהנא: אין דרך גזיזה אין דרך ניפוץ, אין דרך טווה בכך.

ג. ברייתא: "התולש את הכנף חייב..." ומבאר ריש לקיש שתולש חייב משום גוזז.

יש צורך להבין מהי מחלוקת ר' יוחנן ורב כהנא, ומה נוסף לנו בריש לקיש שתולש חייב משום גוזז.

ישנם שלושה הסברים: דעת הרא"ש בפרקנו בסימן ו, שר' יוחנן סבר שתולש מהשורש בידו מבהמה בחייה חייב. רב כהנא סבר שאין דרך לתלוש מבהמה חיה. יתכנו שתי סיבות: א. צער בעלי חיים. ב. האדם מפסיד מה שעתיד לגדול אילו לא היה תולש אלא גוזז. ריש לקיש משלים שמבהמה אין דרך לתלוש, אבל מעוף דרך לתלוש, ולפי"ז הכל סוגיה אחת.

בגר"א על הרמב"ם הלכות שבת ט, ו, (נדפס ברמב"ם פרנקל) מתבארים שני ביאורים אחריו לסוגיה. נתחיל מהביאור השני המובן יותר - ר' יוחנן חייב בגוזז (בכלי ולא מהשורש) למרונו שהאדם פעל שלא כסדר. רב כהנא פטר למרות שגזז, כי האדם פעל שלא כסדר (טווה ורק

אח"כ גזז) ור"ל אומר שאם אדם יתלוש מעוף יתחייב. לפי"ז ר' יוחנן פטר בגיזה, ניפוץ וטויה, מסיבה אחת. כל הפטורים נובעים מכך שהאדם עשה שלא כסדר. לפי זה יתכן ג"כ שלהלכה נחלק בין עוף לבהמה כדמשמע בבכורות כה ע"א אלא שלא בזה עוסקת הסוגיה.

ההסבר הראשון של הגר"א דורש ביאור. הגר"א מבאר שר' יוחנן מחייב משום גוזז מכיוון שמפסיק את גידול הצמר. בזה רב כהנא סבר שאין משום גוזז, כיוון שעדיין החוט על הבהמה (הסביר לי הרב בנימין הרלינג שליט"א שיתכן שזה מצב שהחוט ניתק ממקור חיותו ונשאר עדיין על גוף הבהמה). עדיין צריך עיון מהי המציאות שבה מעמיד הגר"א את המחלוקת. עוד צריך עיון מדוע לא העמיד שחלקו בדין תלישה מבהמה, שהרי גם ברמב"ם משמע שמחלק להלכה בין גוזז בבהמה, שם לא שייכת תלישה, לבין עוף בו שייכת גם תלישה.